

Отримано: 14 серпня 2018 р.

Прорецензовано: 22 серпня 2018 р.

Прийнято до друку: 26 серпня 2018 р.

e-mail: am.luchak.edu@gmail.com

DOI: 10.25264/2312-7112-2018-21-56-60

Лучак-Фокей Анна-Марія. Віднайдення наративів у соціальному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. № 21. С. 56–60.

УДК 316.77 : 141.319.8

Анна-Марія Лучак-Фокей

ВІДНАЙДЕННЯ НАРАТИВІВ У СОЦМЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто зміст та обґрунтовано логіку тлумачення двох основних понять дискурсивної прагматики соціальної комунікації: дискурс та наратив. Детально розглянуто концепцію «оповідей» П. Рікера як основу для організації досвіду, поширення смислів та конструювання дійсності. Здійснено спробу застосувати фундаментальні ідеї наратології до розгляду соціальних дискурсів та їх складних синергетичних зв'язків. З'ясовано, що комунікативні тексти у віртуальному просторі можуть бути організовані згідно з мікронаративами, метанаративами та гранднаративами.

Ключові поняття: дискурсивна прагматика, дискурс, наратив, соціальна комунікація.

Анна-Марія Лучак-Фокей

ПОИСК НАРАТИВОВ В СОЦСЕТЕВОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассмотрены содержание и обоснование логики толкования двух основных понятий дискурсивной прагматики социальной коммуникации: дискурс и нарратив. Подробно рассмотрена концепция «рассказов» П. Рикера как основание для организации опыта, распространения смыслов и конструирования действительности. Предпринята попытка применить фундаментальные идеи нарратологии к рассмотрению социальных дискурсов и их сложных синергетических связей. Установлено, что коммуникативные тексты в виртуальном пространстве могут быть организованы в соответствии с микронарративами, метанарративами и гранднаративами.

Ключевые понятия: дискурсивная прагматика, дискурс, нарратив, социальная коммуникация.

Anna-Maria Luchak-Fokshei

FINDING NARRATIVES IN SOCIAL NETWORKING DISCOURSE

The discursive pragmatics of social networking is a unique sphere of philosophical research, based on the vision of pragmatics as a science that studies texts through the prism of their relationship with those who use them. At the forefront there is a speech, but not as an instrument of activity, an abstract formation, which has a teleological basis, but a language as a communicative activity. Language analysis now has not only linguistic context, but also philosophical, sociological and psychological. Consequently, any research in the field of philosophy of language and communicative philosophy become oriented towards solving external interdisciplinary problems. The interpretation of such concepts as “discourse” and “narrative” will be formed at the intersection of several fields of research.

Discourse is the result of communication, the text, the internal form of which is the medium of meanings, formed by the speaker and external narratives. The latter serve to organize discourses in accordance with the meanings. Philosophical considerations Paul Ricœur create theoretical basis for naratology – one of the analysis methods for social network discourse. According to the vision of the philosopher, a person verbalizes his experience and forms a narrative with the help of a language. Realizing experience and transferring it can only be done through stories. This judgment is true both for everyday human being and for its virtual dimension. Time exists only in the narrative, and temporality is an indispensable characteristic of this philosophical concept.

Social networking is the basis for the formation of diverse narratives, since it is the actors of social networks who combine and interpret certain facts. The texts in the network form discourses that have complex synergies on the basis of meanings that bear the narratives. Particular importance for the analysis of communication in social networks, namely Facebook, is given by the following concepts: text, discourse, micronarratives, metanarratives, and the grand narrative.

Key words: discursive pragmatics, discourse, narrative, social networking communication.

Віртуальна реальність та соціальні мережі зокрема – це нові виміри існування сфери відкритості, що зумовлюють виникнення відмінного підходу до її аналізу та тлумачення. Відомо, що *Öffentlichkeit* (німецький відповідник терміну «відкритість» за Ю. Габермасом) має як просторовий, так і морально-етичний вимір. Вона формується там, де учасники комунікативного процесу творять соціально значущі дискурси, незалежно від того, чи це більш традиційні медіа, чи нові електронні середовища. Складно визначити конкретну точку відліку у просторово-часовому континуумі для того, щоб пояснити, коли соціальні мережі, які створювалися для накопичення соціального капіталу, почали бути

сприятливим середовищем для розвитку громадянського суспільства. Насправді їх творчий потенціал початково неможливо було зловити, проте з часом він актуалізувався у процесі використання мови як засобу комунікації. Саме таким чином у соціальних медіа почала формуватися громадська думка та інші ментальні конструкти, які досліджує дискурсивна прагматика соцмережевої комунікації.

Для кращого розуміння процесу творення громадської думки, яка має вирішальне значення для формування громадянського суспільства, та взаємозв'язку між соціальною реальністю та віртуальністю, пропонуємо розглянути сферу відкритості як таку, що функціонує в мережі на основі трьох факторів: нет-громадян, дискурсу та наративів, що визначають дискурс. Саме вони стають вирішальними для дискурсивної прагматики соцмережевої комунікації, а також мова, що є головним інструментом самопрезентації учасників дискурсів та носієм смислів наративів.

Говорячи про дискурсивну прагматику як окрему сферу філософського дослідження, ми маємо на увазі прагматику як науку, що вивчає тексти крізь призму їхнього взаємозв'язку з тими, хто їх використовує. Вирішальним тут стає саме суб'єктивний чинник, що пропонує, як наголошує Ф.С. Бацевич, «не якісь додаткові характеристики одиниць і категорій мови, мовлення і мовленнєвої діяльності (комунікації, спілкування), це людський погляд на світ, суб'єктивний спосіб організації мовного коду, який з часом, пройшовши “сито” комунікативних норм, може стати складником інших модусів існування мови» [1, с. 17]. На перший план виходить мова не як інструмент діяльності, абстрактне утворення, яке має телеологічну основу, а мова як комунікативна діяльність. Аналіз мови відтепер має не тільки лінгвістичний контекст, але й філософський, соціологічний та психологічний, а отже, і будь-які дослідження у сфері філософії мови та комунікативної філософії стають зорієнтованими на вирішення зовнішніх міждисциплінарних проблем. Відтак тлумачення таких концептів як «дискурс» та «наратив» формуватиметься на перетині кількох галузей дослідження.

Дискурс є результатом комунікації, не залежно від того, чи зображена ця мовленнєва взаємодія як діалог чи полілог, або як єдиний розповідний текст. Жоден дискурс не можна назвати завершеним явищем, адже навіть втративши свою актуальність, він залишається частиною процесу артикуляції цінностей, громадської думки, власного бачення та інших феноменів.

Наративи мають досить різноманітний набір функцій стосовно дискурсів. Вони слугують як для їхньої систематизації, так і для формування нових. Дискурси відносяться до того чи іншого наративу згідно з їхнім змістом. Вводячи у дане дослідження поняття «смісл», варто наголосити, що його визначення до цих пір вважається актуальною проблемою філософії. Наприкінці XIX століття німецький філософ та логік Г. Фреге вперше актуалізував концепт «смісл» в науковому обігу, після чого воно отримало ряд додаткових тлумачень, які врешті-решт заплутали його загальну дефініцію. Для спрощення розвитку теоретичних міркувань, ми визнаємо поняття «смісл» та «сенс» синонімічними та звернемося до статті з «Європейського словника філософії». Згідно з нею, історія становлення цього поняття включає в себе феноменологію, герменевтику та аналітичну філософію. Сучасним баченням його трактування ми завдячуємо відмінності *Sinn/Bedeutung*, яку Г. Фреге сформував на основі німецької та англійської мови: «*Sinn* фрази чи слова – це окрема й загальна для всіх сутність, що асоціюється з висловлюванням чи належить йому, а *Bedeutung* – це реальність, позначувана фразою чи словом» [4, с. 218].

Спрошує та водночас ускладнює завдання тлумачення смислу можливість його різноманітних інтерпретацій через першочергову роль суб'єктивного фактору у його формуванні: «Смисли народжуються, коли люди читають тексти, осмислюють те, що відбулося або відбувається. Смисли не існують без тих, хто осмислює світ і себе. Коли тексти ніхто не читає, то вони – це просто система знаків. Щоб вони стали носіями смислів, потрібен осмислюючий їх читач. Тільки у взаємодії людини з людиною, людини і тексту, людини і світу народжуються смисли... без осмислюючого текст останній – лише можливість смислу» [3, с. 100]. Смісл не може бути відокремленим від мовця, від тексту та від соціальної і культурної реальності.

Згідно з філософією мови О.О. Потебні, внутрішня форма слова детермінує утворення поетичного образу, а внутрішня форма тексту визначає його змістовність. Г. Шпет, який зосередив свою увагу на вивченні феномену внутрішньої форми, зазначає, що вона виконує функцію алгоритму, що здатний «розкрити відповідну організацію “сміслу” в його конкретному діалектичному процесі» [8]. Широкий діапазон можливих значень одного поняття, на думку Г. Наєнко, зумовлений відмінностями когнітивно-дискурсивних, функціонально-стилістичних та лінгвофілософських підходів до моделювання смислової структури тексту [7]. У цьому аспекті важливим є формування у соціальних мережах адекватних смислів.

Таким чином, ми визначаємо дискурс як текст, внутрішня форма якого є носієм смислів, сформованих мовцем та зовнішніми наративами. Наративи стають поширеним методом рефлексії у соціальних та гуманітарних дисциплінах у зв'язку із новою течією лінгвістичних досліджень історії у 70-80-ті роки ХХ століття. Для застосовування концепту «наратив» у дискурсивній прагматичі найбільш доречним є підхід Поля Рікера, представника французької рефлексивної філософії, або більш загально – гносеологічної/феноменологічної герменевтики (саме завдяки його праці «Конфлікт інтерпретацій»). В основу його бачення лягла чимала спадщина попередників: Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера та багатьох інших.

Праця П. Рікера «Час та оповідь» відкриває нові перспективи дослідження сутності досвіду та його зв'язку із соціальною реальністю та нашим буденним мисленням. Свого часу А. Шюц зазначав, що «ні буденне мислення, ні наука не можуть існувати, не відходячи від сильної прив'язаності до актуального змісту досвіду... Все наше знання про світ, як буденне, так і наукове, містить конструкти, тобто набір абстракцій, узагальнень, формалізацій та ідеалізацій, що відповідають певному рівню організації мислення» [8]. Згідно з поглядами П. Рікера, переживання дійсності, що нас оточує, артикулюються мовою та вбудовані у наратив. Інакше кажучи, ми не отримуємо досвід безпосередньо, він є наративно організованим, а наше знання про нього – це знання оповідей.

Визначити поняття «наратив» згідно з баченням П. Рікера складно, оскільки оригінальний термін *récit* французького походження та означає текст-розповідь або текст-опис (які відрізняються від тексту-діалогу або наукового тексту). Переклад цього терміну саме як наративу мотивується використанням аналогу латинського походження в англомовному перекладі «Часу та оповіді». В англійській традиції він є досить поширеним і зарекомендував себе у багатьох сферах: лінгвістиці, літературознавстві, психології. Таким чином сформувалася і стійка міждисциплінарна галузь знання, присвячена специфіці оповіді – наратологія.

Згідно з П. Рікером, наратив – це властивість мови, точніше дискурсу. Під дискурсом він розуміє «мову в дії» або «мову у використанні» [11]. П. Рікер виділяє цю характеристику наративу, критикуючи теорії оповідей структуралістів. Дискурс є частиною «структуралістичної дихотомії»: «дискурс та лінгвістична структура» або «мова у вживанні та мова як статична семіотична система». Відомо, що філософ не один раз вступав у дискусії з семіотиками та структуралістами (А.Ж. Греймасом, У. Еко), які розглядали наратив як в якості нерухомої та неживої системи знаків. На його думку, такі характеристики позбавляють наратив темпоральності та зв'язку з досвідом людини.

П. Рікер визначає наратив, використовуючи поняття «Поетики» Аристотеля – *mythos* та *mimesis*. З одного боку, наратив є «упорядкуванням деяких фактів або подій у систему, поєднання їх в єдину смислову конфігурацію, сюжет». З іншого боку, наратив є «репрезентацією або наслідуванням реальних подій» [10]. Поєднання подій в єдину конфігурацію відбувається на рівні дискурсу.

Отже, досвід має наративну організацію. Наратив конститує фундаментальну характеристику досвіду – його темпоральність; живий досвід, у свою чергу, стає умовою часовості оповіді. П. Рікер формулює цей постулат наступним чином: «Час стає людським часом настільки, наскільки він є наративно артикульованим, а наратив отримує своє повне значення, коли він змальовує особливості часового досвіду» [10].

Звертаючись до філософії Августина, П. Рікер припускає, що саме мова як наративна діяльність підтверджує існування часу досвіду та, відповідно, можливість його вимірювання: «Ми розповідаємо про речі, які вважаємо істинними, передбачаємо події, які відбуваються так, як ми очікували... Ми готові вважати їх існуючими тоді, коли ми про них розповідаємо.. » [10]. Використовуючи мовлення, щоб ділитися з Іншим фактами або подіями, ми формуємо з них послідовність так, що одне слідує за іншим, передує третьому і т.д. Згідно з філософією П. Рікера, неможливо розглядати елементи досвіду як минулі, теперішні або майбутні, не називаючи їх такими, не проговорюючи мисленнєво або вербально їх послідовність, а отже не створюючи наратив. Наше уявлення про минуле, теперішнє та майбутнє формується у процесі оповіді. Саме оповідь робить можливим існування минулих або майбутніх переживань і, відповідно, вимірювання їх тривалості. Так, згідно з логікою міркувань П. Рікера, можна припустити, що в особливостях наративної діяльності захований секрет часовості досвіду людини.

З іншого боку, наратив, перебуваючи у нерозривному зв'язку з живим досвідом, який не застив (так, як це собі уявляли структуралісти), є цілком рухомим витвором часу. П. Рікер, як і Аристотель, міркує про особливості літературного твору, та припускає, що наратив – це не кінцевий результат створення якогось сюжету. Людський досвід, перетворюючись в оповідь, обов'язково проходить три

стадії: префігуративну (мемесіс-I): конфігуративну (мемесіс-II) та рефігуративну (мемесіс-III). На префігуративній стадії факти, події та дії є розрізненими та логічно не зв'язані між собою. Однак вони є маркованими оповіддю. Автор (абстрактна одиниця філософії П. Рікера, якій він не приділяє достатньо уваги), заздалегідь припускає, яким чином вони будуть пов'язані з наративом. Потім елементи досвіду проходять стадію конфігурації, стають сюжетом. І, нарешті, настає остання стадія – рефігурації під час відтворення наративу слухачем або читачем. Для прояснення специфіки наративної організації досвіду варто розглянути детальніше, що саме включає в себе етап конфігурації.

Конфігурація – це основне поняття, яке використовується П. Рікером під час опису роботи наративу. «Конфігурація є логічною єдністю... Вона може бути представлена як одна “думка” [11]. Конфігурація – це сюжет, що збирає факти та події разом та підкорює їх задуму оповіді. Поняття “конфігурація”, що використовується П. Рікером, відповідає аристотелівському поняттю *mythos*, що позначає “упорядкування фактів у систему”».

Проте факти та події самостійно не мають ніякого логічного взаємозв'язку. Вони його отримають через наратив. Наративна конфігурація збирає «головоломку» – окремі елементи досвіду та надає їм осмисленість. Тепер факти та події стають пов'язаними логічно та мають відповідну послідовність згідно із задумом наративу. Як вважає П. Рікер, «ідеї початку, середини та кінця беруться не з досвіду: це не характеристики реальної дії, але наслідки власне побудови поеми...» [11]. Ми не можемо бути впевнені, що події насправді були саме такими як і в послідовності. Як тільки вони стають елементами наративної конфігурації, вони отримують зовсім інший статус відповідно до правил та логіки сюжету.

У цьому аспекті соцмережева комунікація є підґрунтям для формування розмаїтих наративів, оскільки саме актори соціальних мереж поєднують та інтерпретують ті чи інші факти. Така особливість соцмережевої комунікації вимагає певних елементів дискурсивної прагматики, так як факти і події можуть подаватися свідомо як дезінформація у ході інформаційних війн.

Характерною особливістю конфігурації є «відчуття завершення». Тут мається на увазі, що у наративі, на відміну від послідовності подій у «реальному» житті, якась подія вважається останньою. Саме наявність кінцевої точки відліку стає вирішальною для сприйняття всіх подій у конфігурації як єдиного цілого, оскільки вона є логічним завершенням всієї послідовності. Коли читач або слухач оповіді доходить до останньої події у наративі, він може осмислити весь зміст оповіді. Її констатація під час розгляду цілого ланцюжка у реальному житті є досить складною.

Характеристики конфігурації, що ми розглянули, властиві всім видам оповіді: наративу, який історик використовує як ілюстрацію, для вигаданого літературного твору, наративу, який використовується як буденна комунікація, та для соцмережевої комунікації. Суттєву відмінність між історичним наративом та вигаданою оповіддю складає те, що історичний наратив може претендувати на наявність емпіричного референта своїх побудов (факти, описані в оповіді, могли бути насправді), а вигадана оповідь на це претендувати не може. Тим не менш, правила побудови логічного сюжету схожі у всіх випадках. П. Рікер цілком присвячує специфіці наративної конфігурації третю частину книги «Конфігурація часу у вигаданій оповіді».

Так, П. Рікер пропонує цілком новий підхід до вивчення досвіду та його організації – аналіз його наративної структури. Не дивлячись на те, що він захоплюється власною інтерпретацією класичних філософських джерел, не надаючи чіткого концептуального апарату, все ж формується коло понять, якими можна оперувати та використовувати у дослідженні досвіду, репрезентованого у соцмережевій комунікації.

Для дискурсивної прагматики важливо розглядати соціальні мережі не просто як віртуальне втілення соціального, але й як простір, що формують тексти. Стихійний аналіз такого масиву мовленнєвих даних як конструктів з експліцитним та імпліцитним змістом є складним завданням не тільки через специфіку його подачі (короткі тексти, не об'єднані єдиною тематикою, хаотичні коментарі, які стосуються не однієї, а відразу кількох тем), але й визначаючи роль суб'єктивного чинника. Найпростіше упорядкувати тексти в мережі у дискурси, проте виконання цього завдання не відкриє перед дослідником їх складних синергетичних зв'язків, що розкриваються через спільні смисли. Насправді всі дискурси в мережі належать до тих чи інших наративів – великих оповідей, які через особливості віртуальності втрачають просторо-часові характеристики, однак зберігають відмінності у смислах, які вони транслують. Визначення філософією історії наративу як оповіді, що має свій початок та завершення тут стає неактуальним. Натомість ми отримуємо нове визначення: наратив соцмережевого дискурсу – це оповідь про ті чи інші ідеї, що об'єднуються у спільну концептосферу, сформовану на базі найбільш поширених понять із наближеними смислами.

Таким чином особливого значення для аналізу комунікації у соціальних мережах, а саме Facebook, отримують наступні поняття: текст, дискурс, мікронаратив, метанаратив та гранднаратив, співвідношення яких потребує окремого аналізу. Відомо, що буквально гранднаратив означає «велика оповідь». Він акумулює в собі всі дискурси, в яких закріплені найбільш загальні смисли та значення, характерні для певної великої ідеї. Так, гранднаративом ми називаємо наступні актуальні концепції XXI століття, які визначають сьогодні розвиток суспільства: глобалізація, глокалізація та інформатизація. Відповідно, мета- та мікронаративи входять до складу єдиного гранднаративу, а також можуть вибудовувати синергетичний взаємозв'язок між відмінними великими оповідями. Метанаративами глобалізації є європеїзація, «Русский мир», Ісламська Держава та інші, а глокалізації – національні ідеї, що уособлюють найвищі прагнення єднання й уніфікації культури та соціального досвіду, проте їхні концептосфери є носіями і більш конкретних смислів гранднаративу.

Спільні соціально-політичні та моральні принципи інтерсуб'єктивної взаємодії, які утвердилися в Західній культурі в ході історичного розвитку, – людська гідність, соціальна справедливість, громадянський обов'язок та інші – це мікронаративи європеїзації, які зараз Україна намагається долучити до власного гранднаративу національної ідеї. Мікронаративи – це практичні ідеї, втілення яких допомагає підтримувати панування наративів вищого порядку. Відповідно дискурси – це сукупність текстів у мережі, в яких репрезентуються ті чи інші наративи.

У дискурсах наративи можуть бути явними та прихованими. Лінгвіст міг би зобразити зміст наративу як «хмару» понять та словосполучень, що в мережі найчастіше позначаються хеш-тегами (#). Виявивши слова (поняття), що, як нам відомо, належать до певного наративу, ми відразу можемо класифікувати дискурс. До того ж, актори мережі самостійно визначають приналежність власних дискурсів, бажаючи отримати максимальне охоплення текстів, що вони продукують.

Функціонування прихованих наративів опирається на імпліцитну (формально не виражену) інформацію, основою якої є пресупозиція – «у широкому значенні – спільний фонд знань, спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей, тощо, якими володіють комуніканти; зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується у процесі спілкування» [2, с. 205]. Активний обіг інформації в Інтернеті є фундаментом формування цього спільного фонду знань. Адже ідея, що належить до того чи іншого наративу, не обов'язково повинна висловлюватися поняттями його концептосфери.

Мова є головним інструментом творення та поширення наративів у мережі, тому для комплексного аналізу дискурсів необхідно, по-перше, проаналізувати як новий вимір віртуальності визначає видозміни природної мови нашої буденної комунікації та, по-друге, зрозуміти структури мережі Facebook та процеси утворення в ній інтерсуб'єктивних зв'язків.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів, 2010. 336 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид., доп. Київ, 2009. 376 с.
3. Делокаров К.Х. Синергетика и динамика базовых смыслов. *Синергетическая парадигма: когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания*. Москва, 2004. С. 88–106.
4. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей / пер. з фран. Том 1. Вид. друге, виправл. Київ, 2011. 576 с.
5. Маленко О. Науковий дискурс О.О. Потебні: слово і творчість. *Культура слова*. 2015 Вип. 83. URL: <https://bit.ly/2HC9qR2> (дата звернення: 18.01.2017).
6. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей “Смысл-Текст”. Москва, 1999. 346 с.
7. Насенко Г. Смисл тексту, сучасний лінгвістичний вимір, передтермінологічна історія. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. 2012. Вип. 23. URL: <https://bit.ly/2JBM8Nh> (дата звернення: 21.08.2017).
8. Шпет Г. Внутренняя форма слова: Этюды и вариации на темы Гумбольдта. Москва, 2006. URL: <https://www.twirpx.com/file/339870/> (дата звернення: 21.08.2017).
9. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. Москва, 2004. URL: <https://goo.gl/ZjdxwM> (дата звернення: 21.08.2017).
10. Greimas A.J. Ricoeur P. On narrativity. *New Literary History*. 1989. Vol. 20. № 3. URL: <http://www.jstor.org/stable/469353> (дата звернення: 21.08.2017).
11. Ricoeur P. The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text. *New Literary History*. 1973. Vol. 5. № 1. URL: <https://www.jstor.org/stable/468410> (дата звернення: 21.08.2017).

Рецензент – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія» **Д. М. Шевчук**